

ՄԱՐԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԳԵՎՈՐԳ ԳՊԻՐ ՊԱՎՏԵՑԻՆ ԼԵԶՎԱԲԱՆ-ԲԱՌԱՐԱՆԱԳԻՐ (1737-1811¹)

Հայ ժողովրդի կյանքում 18-րդ դարը առանձնահատուկ տեղ է գրավում: 2 դար առաջ տեղի ունեցած թուրք-պարսկական շուրջ հարյուրամյա պատերազմը ավերակ էր դարձրել ոչ միայն պատմական Հայաստանի ողջ տարածքը, այլև՝ հայ մշակույթը: 17-րդ դարը, սակայն, դարձավ այդ սոսկալի քնից արթնանալու դարաշրջան: 17-րդ դարում հանդես են եկել մի շարք մատենագիրներ՝ Առաքել Դավրիժեցի, Երեմիա Քյոմուրճյան և այլն: Մովսես Տաթևացին Այունիքում և Վարդան Բաղիշեցին Ամրդուլի վանքում հիմքեր ստեղծեցին այն մշակութային շարժման համար, որի շնորհիվ արդեն 18-րդ դարը պիտի հանդիսանար հայ մշակույթի վերանորոգման մի դարաշրջան:

Ամրդուլի վանքի ավանդույթները Կ. Պոլիս բերեց և արևմտահայ կյանքում մի ռահվիրայի դեր կատարեց Հովհաննես Կոլոտը: Նրա հիմնադրած Սկյուտարի ճեմարանը, Հ. Կոլոտի լավագույն աշակերտներից Հակոբ Նալյանի Մայր դպրատունը այն կենտրոնները հանդիսացան, ուր կրթություն ստացած հոգևորականները մեծ նպաստ բերեցին արևմտահայ մտավոր զարթոնքին: Չլինեին Մովսես Այունեցի կաթողիկոսը և Հովհաննես Կոլոտ պատրիարքը, մենք չէինք ունենա 19-րդ դարի ճոխ մշակույթը:

---

¹ Գևորգ Գպիրի մասին եղած գրեթե բոլոր նյութերում, որպես մահվան տարեթիվ, ընդունվում է 1812թ՝ հիմք ընդունելով տապանաքարի գրությունը (Հայոց ՌՄԿԱ), (տե՛ս Ա. Այվազյան, «Շար հայ կենսագրութեանց», Կ. Պոլիս, 1893, Հ. Աճառյան, «Հայոց անձնանունների բառարան», հ. Ա, եր., 1942, Էդ. Աղայան, «Հայ լեզվաբանության պատմություն», հ. Ա, եր., 1958): Սակայն Ս. Ճեմնեմյանը իր «Գևորգ Գպիր Տէր Յովհաննիսեանը (Պալատեցի) եւ Մխիթարեանները» աշխատությունում (Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1984, նույնը նաև՝ «Բագմավէպ», հր. 1-2, 1982) այն համարում է 1811թ.: Մենք ևս հակված ենք սույն վարկածի նշմարտացիությանը, քանզի դա փաստ է, որը, կարծում ենք, անհերքելի է: Պալատեցու մահվան մասին կա 2 փաստաթուղթ. մեկը Մ. Չամչյանի Ազոնց արքանորն ուղղված 1811թ.-ի դեկտեմբերի 10-ի թվակիր նամակն է, ուր ասվում է. «ի 23 նոյեմբերի մեռա Տիրացու Գևորգն Պալատեցի...», մյուսը՝ Թովմաս Մախեթյանի՝ կրկին արքանորը գրած 1811թ.-ի դեկտեմբերի 23-ի թվակիր նամակը. «վախճանեցա Պալատը Տիրացու Գևորգն բարեկամ վանացս...»: 2 նամակներն էլ գրված են Պոլսում. հաշվի առնելով նրանց հարաբերությունները՝ հավանական է, որ ներկա եղած լինեն թաղման արարողությանը: Բացի այդ, Չամչյանի նամակում ստույգ նշված է օրն ու ամիսը: Նույն տեսակետն ունի նաև Բ. Չուգասյանը իր «Գևորգ Գպիր Պալատեցու կեանքի և գործունեության տարեգրություն. 1737-1811» գրքում (եր., 1994): Վերջինս այլ կերպ է մեկնաբանում, որը կարծում ենք այնքան էլ համոզիչ չէ:

Ահա Կ. Պոլսում ծնունդ առած արևմտահայ մտավոր զարթոնքի ծնունդն էր նաև նշանավոր լեզվագետ, բառարանագիր, թարգմանիչ Գևորգ Դպիր Պալատեցին (Տեր-Հովհաննեսեան): Գևորգ Դպիր Պալատեցին ծնվել է 1737 թ. Կ. Պոլսի Պալատ թաղամասում: Նա որդին էր Սուրբ Հրեշտակապետ եկեղեցու ավագերեց, բնիկ բաբերդցի Տեր-Հովհաննես քահանայի: Նախնական կրթությունը ստացել է հոր մոտ, ով շատ ուշագիր է եղել որդու ուսումնառության հարցում: Գևորգ Պալատեցին շատ հմուտ էր հատկապես լեզուներ սովորելու մեջ. «Գէորգ Դպիր՝ սքանչելագիր հայկաբան լինելով հանդերձ, քաջ գիտէր Տաճկերէն, Պարսկերէն, Արաբերէն, Եբրայերէն, Հելլենարէն, Լատիներէն և այլ լեզուներ, որոց ի նմուշ՝ պարբերաբար հրատարակած է պատմական և այլ կարևոր գործեր՝ ինքնուրոյն և թարգմանական»², - գրում է նրա կենսագիրը: Բազմաթիվ ու բազմապիսի են նրա աշխատությունները, որոնց զգալի մասը մինչ օրս էլ անտիպ են: Նրա թողած ժառանգության մեջ կարող ենք հանդիպել տարբեր բնագավառների պատկանող աշխատությունների: Օտար լեզուների գերազանց իմացությունը նրան օգնել է կատարել թարգմանություններ, կազմել քերականական ձեռնարկներ³, գրել պատմական ուսումնասիրություններ՝ օգտվելով օտար սկզբնաղբյուրներից: Նրա կազմած քերականական ձեռնարկները ծառայել են որպես դասագիրք արաբների, պարսիկների, ինչպես նաև այդ լեզուները սովորել ցանկացողների համար:

Իր ստեղծագործական կյանքի առաջին տասնամյակներում Գևորգ Պալատեցին կատարել է զանազան թարգմանություններ: 1768 թ. պարսկերենից

² Ա. Յ. Այվազեան, նշվ. աշխ., էջ 12-13:

³ Ըստ Ա. Այվազյանի՝ Գևորգ Դպիրը կազմել է պարսկերենի համառոտ մի ֆերականություն, որի բնագիրը ինքը տեսել է Գառնիկ Ֆրնտալգյանի գրադարանում (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 38-41, Բ. Չուգասոյան, Գևորգ Դպիր Պալատեցու կեանքի և գործունեության տարեգրություն, էջ 25-26): Դպիրը գրել է նաև արաբերեն լեզվի համար ֆերականություն, որը կենսագիրը տեսել է Գում Գաբումով բնակվող տանկազետ Մոլլա Պողոս Հոնայի ձեռագրերի շարքում: Վերջինիս մեկ այլ ընդօրինակություն նկարագրված է Գալաթիոյ ազգային մատենադարանի ձեռագրացուցակում (Բ. կթղ. Կյուլեսերյան, Յուցակ ձեռագրաց Գալաթիոյ ազգային մատենադարանի հայոց, Անթալիա, 1961, թ. 183), իսկ պարսկերենի ֆերականությունը Չուգասոյանի ենթադրությամբ «Ոնն՝ պարսկական ասից և խոսից» անտիպ բառարանին կից ֆերականությունն է (տե՛ս Բ. Չուգասոյան, նշվ. աշխ., էջ 6-7): Նմանատիպ մի ձեռնարկ էլ Այվազյանը տեսել էր «Մանգումէի էֆեար» օրաթերթի տեր և խմբագիր Կարապետ Փանոսյանի տանը՝ «գեղեցիկ նախաբանով գրած գրաբառ լեզուա ֆերականություն մը», որը, պարզ չէ, ֆերականություն է գրաբառ լեզվի համար, թե՛ գրաբառով գրված օտար լեզվի ֆերականություն: Սակայն հենվելով Գևորգ Բամպուֆեյանի մատենագիտության մեջ տրված տվյալների, ինչպես նաև մեր ենթադրության վրա՝ կարծում ենք, որ դա գրաբարի ֆերականություն է (տե՛ս Գ. Բամպուֆեյան, Մատենագիտություն Պալատեցի Գևորգ Դպիր Տեր-Յովհաննեսեանի (1737-1812), տե՛ս Հ. Ս. Ջեմեմեյան, նշվ. աշխ., էջ 121-127): Հ. Ահաոյանը ևս այն տեսակետն է հայտնում, որ սույն աշխատությունը հայերեն լեզվի ֆերականություն է (Հ. Ահաոյան, Պատմություն հայոց նոր գրականության, պրակ Ա, Նոր Նախիջևան, 1910, էջ 107:)

թարգմանել է 15-րդ դարի հեղինակ Աբդուլ Ազիզ Աբդուլուահման Թավրիզիի «Բանալի աստեղաց...» գիրքը, 1778 թ.՝ Հյուսեին Դուսեի «Գիրք մեծագին և պատուական ականց...» աշխատությունը (տպ. Կ. Պոլսում, 1807 թ.), հունարենից թարգմանված «Բան՝ յաղագս նաւապետաց՝ գափուտան կոչեցելոյ...»-ն (1796 թ.) և այլն: Հիշատակության է արժանի նաև «Հայելի գրոցն Հոմերոսի, որ է արձակ պատմութիւն Իլիականին, թարգմանեալ ի յոյն բնագրէ, յամին 1783 թ.» աշխատության թարգմանությունը⁴:

Թարգմանական աշխատություններից բացի Գևորգ Գպիր Տեր-Հովհաննիսյանը կատարել է նաև սրբագրական աշխատանքներ: Գրել է պատմագրական ուսումնասիրություններ, որոնցից «Գիրք պատմութեան արքայից Օսմանեան զարմին ...» աշխատությունը օգտագործել է Գ. Այվազովսկին իր «Օսմանյան պատմություն»-ը շարագրելիս: Նրա աշխատություններից օգտվել են նաև Ղ. Ինճիճյանը «Հնախօսութիւն»-ը և «Դարապատում»-ը շարագրելիս, Մ. Չամչյանը իր եռահատոր «Հայոց պատմություն»-ը գրելիս:

Գևորգ Գպիրը չի սահմանափակվել միայն լեզվաբանական ու պատմագրական աշխատություններով: Մեծ է եղել նրա հետաքրքրությունների շրջանակը՝ բնագիտություն, պատմություն, քերականություն, տիեզերագիտություն, փիլիսոփայություն, բանաստեղծություն (նրա գրած բանաստեղծություններից մեկ է հասել ընդամենը մի քանի պատառիկ): Նա մեծ հմտություն է ունեցել նաև գրչագրական արվեստում: Նա այն հայ մտավորականներից է եղել, ով ջանքեր չի խնայել ձեռագրերի հայթայթման և ընդօրինակման համար: Մխիթարյաններին գրած նրա նամակներից տեղեկանում ենք, թե ինչ դժվարություններով է նրան հաջողվել ձեռք բերել այս կամ այն ձեռագիրը, կամ ձայրահեղ դեպքում մեղվաջան աշխատանք տանելով՝ ընդօրինակել այն, երբ չի հաջողվել գնել⁵: Նրա ջանքերով բազում ձեռագրեր են փրկվել անհետ կորստից:

Երբեմն Մխիթարյան Միաբանությանն ուղարկված ձեռագրերի փոխարեն խնդրում էր Մխիթարյան Միաբանության մատենադարանում գտնվող մեկ այլ

⁴ Մեզ փառաձանոթ Հովհաննիսի «Իլիական»-ի հնագույն թարգմանությունը համարվում էր Վենետիկի Մխիթարյան Միաբանության անդամ Եղիա Թումանյանի գրչով կատարված թարգմանությունը՝ հրատարակված 1843 թ.: Սակայն Աս. Մնացականյանի կատարած պրոպոսիտների արդյունքում հայտնի է դարձել, որ այս հրատարակությունից ուղիղ 60 տարի առաջ՝ 1783 թ., Գևորգ Գպիր Պալատեցին արդեն այդ երկը թարգմանել էր, որը, սակայն, մնացել է անտիպ: Այն պահպանված է 2 ընդօրինակությամբ. մեկը՝ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում (Օ. Եգանյան, Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց, հ. Գ, եր., 2007, ձեռ. 913), մյուսը՝ Վենետիկի Մխիթարյանների (տե՛ս Աս. Մնացականյան, Հովհաննիսի «Իլիական»-ի հայերեն առաջին նորահայտ թարգմանությունը, «Գրական քերթ», 1965, սեպտ. 24):

⁵ Մխիթարյան Միաբանության հետ կապն առաջին անգամ եղել է 1776 թ.-ին, որի առիթ են հանդիսացել Ալեքսանդր և Դուկիոս (Դուկաս) Իննիլեյան եղբայրները, ովքեր ուսանում էին Ս. Ղազար կղզում (մանրամասն տե՛ս Հ. Ս. Ճեմեմյան, նշվ. աշխ.):

ձեռագիր իր մոտ եղած նույն ձեռագրի թերի և պակաս մասերը լրացնելու համար: Վենետիկյան ձեռագրերը ընթերցելիս նա շատ հաճախ սրբագրական աշխատանքներ էր կատարում՝ լուսանցքներում գրելով բառի ճիշտ տարբերակը: Այդ մասին գրում էր նամակում և տալիս հիմնավոր բացատրություններ, ինչպես՝ «Եւ ուրեք ուրեք, ուր ոչ գոյր ի ձեռագիրն բառ ինչ կամ բան, գիծ ի վերայ քարշեցաք, եւ ուրեք ուրեք բոլորովին եղծեալ շնչեցաք: Իսկ ուրեք ուրեք թէպէտ գտանիր, բայց սխալ կամ յետ եւ յառաջ եղեալ, գիծ քարշեալ եղծաք, եւ ի լուսանցան զգրչագրին զուղիղն գրեցաք եւ շակերտ նշանագծիւ ցուցաք զտեղն՝ յոր մտանելոց էր իր տողին»⁶: Սրբագրումները եղել են ինչպես ուղղագրական, այնպես էլ շարահյուսական: Անհրաժեշտության դեպքում նա տվել է նաև օտար հատուկ անունների հայերեն ճիշտ տառագրաբանությունը:

Մեծ է Գևորգ Դպիրի դերը հատկապես բառարանագրության բնագավառում: Այդ ասպարեզի նկատմամբ նրա հետաքրքրությունը գալիս էր երիտասարդ տարիներից: Առաջին փորձը նա արել է 1764 թ.՝ կազմելով «Բառգիրք պարսկական համառօտ մեկնութեամբ...» բառարանը⁷: Նա ցանկացած նյութի վերաբերյալ քննական վերաբերմունք է ցուցաբերել, մեծ կարևորություն է տվել լեզվաբանական-ստուգաբանական աշխատություններին, ինչպես նաև բարձր է գնահատել բառարանի դերը ուսուցման մեջ: Գևորգ Դպիր Պալատեցին առավել հայտնի է իր պարսկերեն-հայերեն բառարանով, որն իր ծավալով և նյութի պարունակության ու ոլորտների ընդգրկման բազմազանությամբ առաջինն էր մինչ այդ լույս տեսած բառարանների շարքում: Պարսկերեն-հայերեն հայտնի բառարանի ստեղծման մասին արժեքավոր տեղեկություններ է տալիս հենց ինքը հեղինակը (Գևորգ Դպիր, Բառարան պարսկերէն, Յառաջաբան հեղինակին, էջ 48): Այս բառարանի ստեղծման համար հիմք են հանդիսացել Շահիտի, Հալիմի և Վեհպիի աշխատությունների Դպիրի իսկ կողմից հայերեն թարգմանության վերջում կազմած բառարանները և այլ դասական հեղինակների աշխատությունների բառամթերքը: Այս բառարանում տեղ են գտել նաև բազմաթիվ անձնանուններ ու տեղանուններ, ընդ որում աշխարհագրական տեղանունները գերազանցում են անձնանունները: Բառարանը լույս է տեսել Պոլսում 1826 թ.՝ հեղինակի մահվանից 14 տարի անց՝ Հակոբ Տյուզյանի առաջաբանով⁸: Սա առաջին հսկայածավալ բառարանն էր հայ իրականության

⁶ Տե՛ս Հ. Ս. Ճեմնեյան, նշվ. աշխ., էջ 83:

⁷ Տե՛ս Բ. կրթ. Կյուլեսերյան, Յուզակ ձեռագրաց Ղալաթիոյ ազգային մատենադարանի հայոց, էջ 497-498:

⁸ Տե՛ս Բառարան պարսկերէն ըստ կարգի հայկական այբուբենից, յորում յանախաբար աանդին իմաստք բառիցն հայերէն և տանկերէն բացատրութեամբ և ուրեմ արաբական նշանակութեամբ: Յանելեալ և զյատուկ անունն նշանատր թագատրաց և զաներևելի տեղաց, և նոյաացուցեալ օրինակօք ի բանաստեղծից պարսից: Ի Գեորգայ Դպրէ Տէր-Յովհաննեսեան Պալատեցոյ: Աշխատասիրութեամբ և ուղղագրելով և համառօտ փեակամութեամբ ի Յակոբայ Տյուզեան... , ի Կոստանդնուպօլիս, 1826:

մեջ, որը գիտական նպատակներ էր հետապնդում: Բացի այդ «Այս բառարանը մի այնպիսի աշխատանք է, որտեղ համակողմանիորեն դրսևորված են հեղինակի ոչ միայն լեզվական լայն պատրաստությունն ու հմտությունը, այլև ընդհանրապես նրա բազմահարուստ գիտելիքները արևելյան ժողովուրդների, մանավանդ պարսից մշակույթի բնագավառում»⁹, - իրավացիորեն նկատել է Բ. Չուգասզյանը:

Նյութն առավել շճանրաբեռնելու և նրա՝ բառարանագրության ասպարեզում ունեցած մեծ աշխատանքը ցույց տալու համար սահմանափակվենք միայն պարսկերեն-հայերեն բառարանի մի քանի նկարագրությամբ. սա կնախապատրաստի նաև անցումը Գևորգի Ֆրանցեսի «Պատմություն...»-ի վերջում տեղագրված Գևորգ Դպիրի կազմած բառարանին, որն անտիպ է և ուսումնասիրության ենթակա:

«Պարսկերեն բառարանը» գուտ բառարանագրական արժեք չունի: Այստեղ ամփոփված բառահոգվածների իմաստները նշելուց բացի, շատ դեպքերում տրվում են նաև բառի ծագումը, ստուգաբանությունը, կապը հարևան լեզուների հետ: Բառարանի արժեքը ավելի է մեծանում նրանում տեղ գտած հայատառ պարսկերենով պարսիկ դասական գրողներից կատարված մեջբերումներով (Ռուզբի, Ֆիրդուսի, իսայամ, Սաադի, Հաֆիզ), որը նորույթ էր ժամանակի բառարանագրության մեջ: Շատ բնութագրիչ է Չուգասզյանի հետևյալ միտքը. «Այս բառարանը ոչ թե սոսկ «բառագիրք» է, - ինչպես անվանում է ինքը՝ Դպիրը, այլ իրանական մշակույթի մի հանրագիտարան, որտեղ կարելի է ամփոփ տեղեկություններ գտնել իրանական դիցաբանության, առասպելաբանության, ժողովրդական ասացվածքների ու առածների, սովորույթների ու բարքերի, վիպական հերոսների ու ականավոր գրողների մասին և այլ շատ հետաքրքիր նյութեր»¹⁰ կամ ««Բառարան պարսկերենը» շատ բառահոգվածների մեջ դուրս է գալիս թարգմանական բառարանի սահմաններից և թափանցում հանրագիտարանի սահմանները: Աշխատության շատ ու շատ բառահոգվածներ հագեցված են պատմական, գիտական, աշխարհագրական, երկրաբանական և այլ կարգի խիստ արժեքավոր տեղեկություններով»¹¹:

Բառարանը կարելի է համարել քառալեզվյան բառարան, քանի որ այնտեղ հայերեն բացատրությունը գուգահեռ տրվում է նաև թուրքերեն, երբեմն՝ արաբերեն բացատրությունը: Բառարանը կազմելիս հեղինակը մեծապես օգտվել է պարսից դասական գրականությունից և ժողովրդական բանահյուսությունից՝ բերելով մեջբերումներ հեղինակներից, առակներից: Ըստ Գ. Կ. Գասպարյանի հաշվումների՝ բառարանը պարունակում է շուրջ 30000 բառահոգված և Տյուզ-

⁹ Բ. Չուգասզյան, Պարսկերեն-հայերեն առաջին տպագիր բառարանը. - ՀՍՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր», հ.՝ 12, 1962, էջ 73:

¹⁰ Նշվ. աշխ., էջ 74-75:

¹¹ Գ. Կ. Գասպարյան, Հայ բառարանագրության պատմություն, Եր., 1968, էջ 164:

յանի կազմած հայերեն և պարսկերեն նույնանիշ մոտ 434 բառ: էդ. Աղայանը իր «Հայ լեզվաբանության պատմություն» աշխատության 1-ին հատորում Տյուզյանի կազմած հայերեն-պարսկերեն նույնանիշ բառերի այս ցանկը վերագրել է Գևորգ Գպիրին՝ գրելով. «Այս համեմատական բառացանկն է, ահա, որ իրավունք է տալիս մեզ հեղինակին լեզվաբան կոչելու»¹²: Սակայն առանց այս բառացանկի էլ, կարծում ենք, Գևորգ Պալատեցու լեզվաբանական ունակություններն ակնառու են: Այդ բնագավառում նրա տաղանդը շատ լավ երևում է իր կազմած բառարաններում, ուր շատ հաճախ բառի բացատրությանը զուգահեռ տրվում է նաև բառի ստուգաբանությունը: Նրա կազմած քերականությունները դրա խոստովանումն են: Բավական է ընթերցել Ա. Այվազյանի գրքում «Պարսկական քերականություն»-ից մեջբերված հատվածը լեզվի փիլիսոփայության վերաբերյալ (էջ 39-41), և մենք պատկերացում կկազմենք նրա լեզվաբանական գիտելիքների մասին: Եթե մեզ հասու լինեին Պալատեցու կազմած քերականությունները, ապա բազմաթիվ մոլթ կետեր կլուսաբանվեին նրա լեզվաբանական հայացքներին:

Նրա բառարանագրական աշխատանքները միայն այս բառարանով չեն սահմանափակվում: Գևորգ Պալատեցին ունի մի շարք թարգմանական աշխատություններ, որոնց վերջում հաճախ տվել է անձանոթ ու անհասկանալի բառերի բացատրությունները: Նման աշխատություններից են «Գիրք վաստակոց»-ի ընդօրինակությունը, որին կցել է բնագրի դժվար հասկանալի և փոխառյալ բառերի իր կազմած բառարանը, պարսիկ աստղագետ ու տոմարագետ Աբդու Ազիզ Աբդուռահման Թավրիզի «Բանալի աստղաբաշխության» աշխատության թարգմանությունը, հունարենից թարգմանված Հոմերոսի «Իլիական»-ի արձակ օրինակը և այլ պատմական, բժշկական, կրոնական, աստղագիտական բնույթի աշխատություններ: Գևորգ Գպիրը կազմել է նաև «Ոճք պարսկական ասից և խոսից և ի նոյն բարբառ ասացուածք առակաւոր բանից, շարադասեալ աստանօր ըստ կարգի հայկական այբուբենից» դարձվածաբանական բառարան: Այստեղ հայերեն այբուբենի կարգով նախ բերում է հայատառ դարձվածքը կամ այլաբանական արտահայտությունը, ապա՝ դրա հայերեն բացատրությունը, իսկ վերջում՝ հայատառ թուրքերեն բացատրությունը՝

¹² **է. Աղայան**, Հայ լեզվաբանության պատմություն, հ. 1, էջ. 137: Նման կարծիք են արտահայտել նաև Գ. Ջահուկյանը իր «О первых попытках применения сравнительного метода в истории армянского языкознания» հոդվածում («Տեղեկագիր», հ^տ 6, էջ 60-61), Հր. Անադյանն իր «Պատմություն հայոց նոր գրականության» աշխատության Ա. պրակում (էջ 107): Սակայն Զուգասզյանը «Պարսկերեն-հայերեն առաջին տպագիր բառարանը» հոդվածում իրավացիորեն նշել է, որ այդ բառացանկը, ինչպես նաև բառարանին նախորդող պարսկերենի բերականությունը պատկանում է Տյուզյանին, որի մասին հիշատակվում է իր իսկ կողմից կազմված առաջաբանում. «Փողովեցաւ ևս ի Բառարանն զամենայն նմանաձայն բառս որ ընդ Հայս և ընդ Պարսս, և դասակարգեցաւ ի վերջոյ հանդէպ միմեանց...» (տե՛ս Գ. Գպիր, Բառարան Պարսկերէն, էջ [ը]):

լուսանցքում տալով դրանց արաբատառ գրությունը: «Գիրք մեծագին ու պատուական ականց ...» գրքի թարգմանության վերջում ևս Գպիրը մի քանի էջի սահմաններում կազմել է բառարան՝ «Հաւաքումն բառից ոմանց՝ հանդերձ մեկնութեամբ, շարադրեալ ըստ կարգի այբուբենից»: Իր իսկ գրչին պատկանող «Գիրք պատմութեան թագաւորաց Օսմանեան զարմին, բաժանեալ յերկուս հատորս» աշխատության վերջում ևս տեղադրված է նշանավոր մարդկանց անունների ցանկ, որը թույլ է տալիս այն կենսագրական բառարանին համարժեք աշխատություն դիտել: Մեծ է եղել նրա աջակցությունը նաև «Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի» բառարանի ստեղծման գործում:

Խոսելով Գևորգ Գպիր Պալատեցու լեզվաբանական հայացքներից և իմանալով Գեորգի Ֆրանցեսի¹³ աշխատության թարգմանության վերջում տեղադրված բառարանի ուսումնասիրությունից դուրս մնացած լինելու հանգամանքը՝ չէինք կարող շանդրադառնալ ծավալով փոքրիկ, բայց և անհրաժեշտ այս բառարանին: Ընդհատ է, բառարանը իր կառուցվածքով և նպատակային ուղղվածությամբ նորություն է Պալատեցու աշխատություններում, սակայն այն նոր է իր բովանդակության պարունակությամբ: Այն փաստը, որ Գեորգի Ֆրանցեսը Բյուզանդական կայսրության վերջին պատմագիրն է եղել, և աշխատությունն էլ կարևոր տեղեկություններ է հաղորդում կայսրության փլուզման մասին, իսկ բառարանն էլ այդ երկում գործածված բազում տեղանունների բացատրությունն է պարունակում, ապա անհրաժեշտ համարեցինք այն քննության առնել: Հույս ունենք, որ սույն աշխատությունը որոշ չափով էլ ավելի կխորացնի մեր իմացությունը Գևորգ Պալատեցու լեզվաբանական և բառարանագրական հայացքների մասին:

Ինչպես նշեցինք, Գևորգ Գպիր Պալատեցու գրչին է պատկանում Գեորգի Ֆրանցեսի «Պատմութիւն...»-ի հայերեն անտիպ թարգմանության վերջում տեղադրված բառարանը:

Գեորգի Ֆրանցեսի այս աշխատության հայերեն անտիպ թարգմանությունը հայտնաբերել է Հ. Ակիմյանը¹⁴, ով Մաշտոցի անվան Մատենադարանում հայ-բյուզանդական հարաբերությունների 500-ամյակի առթիվ նյութեր էր որոնում: Ֆրանցեսի այս երկը թարգմանել է 18-րդ դարի պոլսահայ մտավորականության մեկ այլ նշանավոր անձ՝ Մելքիսեդեկ Կ. Պոլսեցին: Անասյանին ծանոթ այս ձեռագիրը, որը գտնվում է 2644 համարի ներքո, հունարեն բնագրի (Բոննայի հրատարակություն) համեմատությամբ ունի մի շարք թերություններ

¹³ Գեորգ Ֆրանցեսը Բյուզանդական Կայսրության վերջին պատմագիրն է: Աշխատությունը ընդգրկում է 1258-1476 թթ. Բյուզանդական Կայսրության պատմությունը: Այն պայմանականորեն կրում է առաջին գրքի վերնագիրը՝ «Պատմութիւն Յունաց տէրութեան և Կոստանդնուպոլսոյ առման», այսուհետ «Պատմութիւն...»:

¹⁴ Հ. Ակիմյան, Գեորգի Ֆրանցեսի Քրոնիկոնի հայերեն անտիպ թարգմանությունը. - «Բանբեր Մատենադարանի», հ^տ 3, Եր., 1956, էջ 121-129

(չկա հեղինակի նախաբանը, պակաս են որոշ գլուխներ): Այսօր Գ. Ֆրանցեսի «Պատմութիւն...»-ի հայերեն թարգմանությունը պարունակող ևս մեկ ձեռագիր կա Մատենադարանում, որը պահվում է 9886 համարի տակ: Վերջինս ծանոթ չէր Անասյանին: Ա. Տեր-Ստեփանյանը համեմատական քննություն անցկացնելով 2644 և 9886 ձեռագրերի միջև՝ պարզել է, որ վերջինս ավելի լիարժեք է, քան Անասյանի հայտնաբերած ձեռագիրը. «Մատենադարանի հ^մ 2644 ձեռագիրն ունի Ա և Բ գրքերն ամբողջությամբ և Գ գրքերից հինգ գլուխ: Իսկ հ^մ 9886 ձեռագրում բացակայում են միայն Ա գրքի առաջին հինգ գլուխները (վեցերորդն էլ սկզբից թերի է)»¹⁵: Մատենադարանի 9886 ձեռագիրը ևս շունի նախաբան, սակայն ի տարբերություն 2644 ձեռագրի, այստեղ կա թարգմանչի ամբողջական հիշատակարանը: Սույն ձեռագիրը «Պատմութիւն...»-ի բնագրից հետո ունի Գևորգ Դպիրի կազմած մի բառարանը, որը պարունակում է Ֆրանցեսի երկում օգտագործված անունների և որոշ բառերի բացատրությունները՝ 18-րդ դ.-ում Թուրքիայում գործածված համարժեքներով: Գիրքը գրվել է Գրիգոր Դպիր գրչի ձեռքով, ով ձեռքի տակ ունենալով Գևորգ Դպիր Պալատեցու՝ Ֆրանցեսի աշխատության համար կազմած բառարանը, այն ընդօրինակել է ձեռագրի վերջում:

Բառարանն ընդգրկում է 9886 ձեռագրի 235ա-239բ էջերը:

Բառարանը, ինչպես նշեցինք, գրված է կոնկրետ երկի համար: Բառարանագրության այս ձևը բնորոշ էր միջնադարին: Միջնադարում հաճախ են հանդիպում բառարաններ՝ գրված որևէ աշխատության համար. «Հին բառարաններն ու բառացանկերը այս կամ այն աշխատությանը ծառայող, սպասարկու երկասիրություններ էին և ոչ թե ինքնուրույն գոյության իրավունքով ստեղծված գործեր: Նրանք կցվում էին առանձին աշխատությունների և երբեմն համարվում էին նրանց գլուխներից մեկը»¹⁶: Բառարանը արժեքավոր է նրանով, որ ընթերցողին հնարավորություն է տալիս տարիների հեռավորությունից ճիշտ պատկերացում կազմել դեպքերի կատարման վայրերի և ժամանակաշրջանին բնորոշ մի շարք բառերի գործածության մասին: Սույն բառարանը առավելապես աշխարհագրական տեղանունների շտեմարան կարելի է համարել: Հայաստանում աշխարհագրական տեղանուններով զբաղվել են հնագույն շրջաններից: Դեռևս 5-րդ դ.-ում հայոց պատմահայր Մովսես Խորենացին իր «Հայոց պատմություն» աշխատության մեջ փորձել է մի շարք հայկական բնակավայրերի անունների ծագումը պարզել՝ կապելով դրանք պատմական իրադարձությունների ու անձանց հետ: Այսպես՝ Մովսես Խորենացին Հայկ Նահապետի անվան հետ է կապում Հայկաշեն գյուղի և Հարք լեռնադաշտի անունները:

¹⁵ Ա. Տեր-Ստեփանյան, Մեկիսեղեկ Կ. Պոլսեցու թարգմանչական գործունեությունը. - «Բանբեր Երևանի համալսարանի», հ^մ 3(57), Եր., 1985, էջ 167:

¹⁶ Հ. Ամալյան, Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձաններ, Եր., 1966 թ., էջ 48:

որը, կամ Արամանյակի անվան հետ է առնչվում Արագած լեռան անունը, կամ Հայկի որդի Արամանյակի որդու՝ Արամայիսի անունից է ծագել Արմավիր անունը, իսկ նրա թոռան՝ Երաստի անունից՝ Երասխ գետի անունը և այլն: Գրանց ծագումնաբանական բացատրությունը տալիս՝ նա մեծապես օգտվել է նաև հայկական ավանդույթներից: Նմանատիպ նկարագրություններով հարուստ է մեր միջնադարյան պատմագրությունը: Նմանատիպ բազում օրինակներով հագեցած է նաև Աստվածաշունչը:

Նմանատիպ բառարանները անվանվում են մատենակից բառարաններ և համեմատաբար ավելի հին են ծագումով, քան ընդհանուր բնույթի բառարանները, որոնք ավելի ծավալուն են և գերազանցապես ուսումնական բնույթ ունեն: Բառարանը պարունակում է 186 բառահոգված: Որոշ բառահոգվածներ էլ պարզապես չունեն բացատրություն¹⁷: Նախքան աշխատության բովանդակությանն անդրադառնալը խոսենք բառարանի կառուցվածքային և տեխնիկական կողմի մասին: Ի տարբերություն միջնադարյան մյուս ձեռագիր բառարանների, որոնց մեծ մասն ունի անկանոն դասավորվածություն, այս բառարանը Գևորգ Գպիրը կազմել է իր նախորդ բառարանների ստեղծման ավանդույթին հետևելով՝ հայերենի այբբենական կարգով: Չնայած բառերը այբբենական կարգով դասավորելու Գպիրի հետևողականությունը՝ բառարանի ուսումնասիրության ժամանակ նկատել ենք կառուցվածքային հետևյալ վրիպումները.

ա. բառարանում «Մ» տառի տակ են համախմբված «Մ, Յ, Ն» տառերով սկսվող բառերը, որը, սակայն, պարզ չէ Գևորգ Գպիրի կողմից արված վրիպում է, թե՛ ձեռագիրն ընդօրինակողի.

բ. Բառարանի զգալի թվով բառահոգվածներ չունեն իրենց թարգմանությունը, այլ պարզապես գրված է բառը և հետո տեղ է բաց թողնված (տե՛ս ծան. 16):

Բովանդակային առումով աշխատությունը հիմնականում երկլեզվյան թարգմանական բառարան է (հայատառ հունարեն-հայերեն): Երբեմն տրվում է նաև երրորդ լեզվում գործածվող տարբերակը. օր.՝ «Առխղոքռաղիայ. ժողովրդապետութիւն ձերակուտական իշխանութեան (թուրք. բուրո ճիւմհիւր» (235ա)), «Միսիմվրիայ. քաղաք ծովեզերեայ ի Սեաւ ծովն ի վեր կոյս քան զքաղաքն Ահեօլի. (թուրք. Միսիվրէ)» (237բ)), «Փոռմիքիրիոս. աւագ գրիչ. պաշ քեսաթիպ. է բառ լատինական» (238բ), «Օէոլիտայ . է անուն գաւառին Թեվայի, մերձ ի յԱթենս և այս Թեվա կոչի տաճկերէն Իսթեվէ» (239ա-239բ):

¹⁷ Որպես ենթադրություն կարող ենք բերել հետևյալ պատճառները. հավանաբար բառարանն ընդօրինակողը չի կարողացել հասկանալ գրվածը և բաց է թողել տեղը, կամ բառարանը կազմողը՝ Գպիրն ինքն է բաց թողել հետագայում լրացնելու ակնկալիքով, որը, սակայն, այդպես էլ մնացել է, կամ էլ ժամանակին այդ տեղանունն այդպես էլ կոչվել է, պարզապես Գպիրը կազմել է գրում գործածված բոլոր (տեղ)անունների ցանկը:

Բառարանում հանդիպում ենք մի շարք հասարակ գոյականների, որոնք զանազան բնույթի բառեր են՝ պարզապես բառի բացատրություն կամ պաշտոնի անուն. **ինչպես՝ «Առիսդոքոադիայ. ժողովրդապետություն ձերակուտական իշխանություն, Բալչոլոկոս. թարգմանի հիաբան և է անուն ազգի վերջին թագաւորացն յունաց, յորոց էր և վերջին Կոստանդին, որ ետ գքաղաքն թուրքաց, Բալխատր. մեքենայ պատերազմական, Բուօզուբադառիսոայիա. կին Բուօզուբադասի, Բուօզուբադասիոսայի. կին Բուօզուբադասիոսի. այսինքն գորագլխի, Իբոմօնի. համբերություն, Լօկօթէդիս. այսինքն դէֆթէրտար, որ համարակալ, Սկիւթ. թաթար, Սատրապությունք. նախարարությունք, Քինիկոս. պալատ, Քօնսուդավլոս. գունդստապլ. կարծեմ թէ է միրախօռ» և այլն:**

Բառարանում տեղ են գտել նաև մի քանի հատուկ անուններ և մի շարք ցեղի կամ տոհմի անուններ՝ **«Վլատիդլաոս. յատուկ անուն մարդոց է, Տօմէսդիքոս. էր այն մեծ իշխողն ի ժամանակս յունաց, որ Յիւսքիւտարու սկսեալ իշխէր յարևելս կոչս ամենայն քաղաքաց, որք էին ընդ իշխանութեամբ յունաց. իբրև Պելլեր Պելի, Պորփիրածին. է մականուն զարմի միոց ի թագաւորացն յունաց, Մուզալոնայ. է անուն տոհմի, Ենովիքա. ձէնովական ազգի անունն է, Աքաղնան. է անուն ժողովրդեան, որ էն բնակիչք յԱգառնանիայի, Քաղաքուզինոս. ցեղի անուն, յորմէ մէն մի եկաց թագաւոր, Քոմնինոս. ցեղի անուն է թագաւորական, յորմէ ցէղէ էր և Կիո Մանուիլ թագաւորն»:**

Բառարանը գերազանցապես աշխարհագրական տեղանունների մի հավաքածու է, որտեղ Գևորգ Դպիրը չի բավականանում միայն բառի թարգմանությունը կամ այլ տարբերակը նշելով: Նա հաճախ բառահոգովածը հագեցնում է պատմական, գիտական, աշխարհագրական և այլ կարգի տեղեկություններով: Այս հանգամանքն ավելի է մեծացնում բառարանի արժեքը և ուսումնասիրողին հնարավորություն է ընձեռում իմացության մեծ շրջանակ ունենալ: Աշխարհագրական տեղանունները իրենցից ներկայացնում են քաղաքի, պետության, գետերի, ծովերի, կղզիների անուններ, եկեղեցիների կամ էլ պարզապես որևէ վայրի անուն: Այսպես՝ **«Ադգիքա. գաւառն Աթինայ, Ամասդրիայ. Ամասրայ. է քաղաք ծովեզերեայ ի Սեաւ ծովն գԱնատօլեան եզերօք, Այիայ Մավոա. է կըզգի իմն փոքր կայացեալ ըստ մէջ Քէֆալօնիայի և Քօրֆօյի մերձ ի ցամաքն Իբիսօսի, Ալլիտոս. է անուն ծովեզերեայ քաղաքի յանդիման կղզւոյն էյրիպօզի ի Ռումէլեան մասին, Բոինքիբայ. է անուն կղզւոյ միոց ի կղզեաց անտի, որք մերձ կան ի Ստամպօլ, Բոիքոնիսոս. Մարմարայ, Ելլադա. Յունաստան, Եւբսինոսի Պօնտօս. Սեաւ ծովն է, Էկէոս. է այն ծովն ի Յագ Տէնիզ, որ ասի իտալացւոց լեզուաւ Արչիփէլակոս. և թուրքերեն Ատալար Տէնիզի, Էքսամիլիոն. վեց մղոնեան, և է ցամաք տէղին կղզւոյն Մոռայի, որոց այլ շրջակայքն պատեալ էն ծովով, Էվրիմէտոն. է անուն գետոց ի գաւառին Պամփիլիոյ մերձ ի քաղաքն Ատալիայի, Լէվգոռայ. է սա անուն տեղւոյ իրիք, ուր եղև մարտ լակեզեմոնացւոց ընդ Թեվալեցիս և յաղթեցին նոցա Թեվալեցիք, Քէնադիոն Քոլ-**

բոս. Եղջերային ծոց. և է սա ծոցն Ստամպօլու վասն ծամածուռ և ճղճղկեն գոլոյն ըստ նմանութեան եզեր եզին այսպէս անուանեալ է, **Իսթմոս**. նեղուց ի մէջ երկուց ծովեզերաց կայացեալ ցամաք նեղ և անձուկ, **Իվերիայ**. Սպանիայ, **Իտրոս**. քաղաք է սա յԻտալիայ աշխարհի»: Ինչպես երևում են օրինակներից, որոշ բառահոգւվածներ ունեն ստուգաբանական արժեք, և սա է՛լ ավելի է արժեքավորում աշխատությունը:

Պալատեցու բառարանը ծավալով մեծ չէ: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ այն կոնկրետ նպատակաուղղվածություն ուներ և սահմանափակվում էր ընդամենը մեկ երկի շրջանակներում, ապա այն կարելի է համարել բավական արժեքավոր ու տեղեկություններով հագեցած աշխատություն:

Նկատի ունենալով վերը նշված արժանիքները՝ հրատարակության ենք ներկայացնում Գևորգ Պալատեցու հիշյալ բառարանը:

Պարզարանութիւն բառից ոմանց, արարեալ ի Գէորգէոս Դպրէ
Կոստանդինուպօլսեցոյ ընդ Սուրբ Հրեշտակապետ եկեղեցեաւ եղելոյ:
Ըստ խնդրոյ նախագրեցեալ Փիլիպպոսի զգիրքս օրինակեցուցանողի

Ա

[1.] Աբոսդասիոսի:

[2.] Ադգիբա. գաւառն Աթինայ:

[3.] Ալվանիայ. Առնաւուտլուք:

[4.] Ամասղրիայ. Ամասրայ. է քաղաք ծովեզերեայ ի Սեաւ ծովն զԱնատօ-
լեան եզերօք:

[5.] Ամիսոս. Սամսոն ծովեզերեայ քաղաք ի Սեաւ ծովն ի ստորև քան
զԿիրեսոնն:

[6.] Այիա Թէոտոսիա. Այա Գափուսի:

[7.] Այիայ Մավռա. է կըրզի իմն փոքր կայացեալ ըստ մէջ Քէֆալօսիայի և
Քօրֆօյի մերձ ի ցամաքն Իբիտօսի:

[8.] Այիա. է Միլանու. Տավուտ փաշա քափուսի:

[9.] Անտրուսայ. է անուն քաղաքի ի Լագէտէմոնիայ, որ է ի Մոռայն:

[10.] Անքիալօս. Աճ Եօլի:

[11.] Աշտարակ հոսանաց:

[12.] Առաքելանոցն. եկեղեցի, որ է այժմ սուլդան Մէհէմէտէ իմարէթն:

[13.] Առիսդոքոադիայ. ժողովրդապետութիւն ձերակուտական իշխանու-
թեան¹⁸:

[14.] Առկոս. քաղաք է ի կղզւոջն Մոռայի:

[15.] Ասոմադոս. գիւղ Առնաւուտ քիօյի://(235բ)

[16.] Ավլիտոս. է անուն ծովեզերեայ քաղաքի յանդիման կղզւոյն
էյրիպօզի ի Ռումէլեան մասին:

[17.] Արքատիայ. քաղաք է ի կղզւոջն Մոռայի:

[18.] Աքաղնան. է անուն ժողովրդեան, որ էն բնակիչք յԱգառնանիայի:

Բ

[19.] Բալէօլօկոս. թարգմանի հիաբան և է անուն ազգի վերջին թագաւո-
րացն յունաց, յորոց էր և վերջին Կոստանդին, որ ետ զքաղաքն թուրքաց:

[20.] Բալիստր. մեքենայ պատերազմական:

[21.] Բամմաքարիսդոս. ձեթեհայէ ճամիսին¹⁹:

[22.] Բանտօքոադոս. ամենակալ և է անուն եկեղեցւոյ, որ այժմ Զեյրէկի
ճամին:

[23.] Բաֆլակոնիայ . Թօսեայի գաւառն է:

¹⁸ Տողամիջում գրված է նաև թուրքերեն տարբերակը՝ բուտո ճիւմնիս:

¹⁹ Հնարավոր է կարդալ նաև Մերեհայէ:

- [24.] **Բեդրոսի.** Բեդտի Գափոււի:
- [25.] **Բեւրբոնիսոս.** Մոռա:
- [26.] **Բեռիվլէբդոս.** է անուն եկեղեցւոյ յանուն սուրբ Աստվածածնի ի Ստամպոլի:
- [27.] **Բէռիդէոիոս:**
- [28.] **Բլադիս.** Եսար Ատամօտ ի Ստամպոլ:
- [29.] **Բուլիայ.** է անուն գաւառի ի մասին Բտալիոյ յանդիման Ավլօնիայի և էլպասանու յայնկոյս Ադրիական ծովուն:
- [30.] **Բոինիքիայ :**
- 31.**Բոինքիբայ.** է անուն կղզւոյ միոյ ի կղզեաց անտի, որք մերձ կան ի Ստամպոլ: // (236ա)
- [32.] **Բոիքոնիսոս.** Մարմարայ:
- [33.] **Բոօզլաբադառիսոայիա.** կին Բոօզուբադասի:
- [34.] **Բոօզլադադօսիոսայի.** կին Բոօզլադօսիոսի. այսինքն զօրագլխի:
- [35.] **Բոօզովէսդիառիոս.** Գաֆթան աղասի:
- [36.] **Բրօզլօնկոս:**
- [37.] **Բօնտիքոն.** է անուն բերդի ի սահմանս Մոռայի:

Գ

- [38.] **Գակառիայ.** էջրի Գափուլի կողմն, մերձ ի Ֆէքֆուր Սարայի, զի էջրի Գափուն կոչի Գարսիայ:
- [39.] **Գօնտօսթավլօս:**
- [40.] **Գօնտօսգալիոս.** Գում Գաբու:

Դ

- [41.] **Դիդաբառոս:**
- [42.] **Դոռնէս:**
- [43.] **Դօռուլլոսն .** օթևան սրբոյ մարգարեին Կարապետի:

Ե

- [44.] **Եասոն և Սոսիպատրոս.** առաքեալք:
- [45.] **Ելոդիայ.** Գարշը էլի և է ի սմանաբագդոս քաղաք, որ է էյնէպալիսի:
- [47.] **Ենովիքա.** ճէնովական ազգի անունն է:
- [48.] **Ելլադա.** Յունաստան:
- [49.] **Եւքսինոսի Պօնտօս.** Սեաւ ծովն է:

Զ

- [50.] **Զաքինիսոս.** Զանթա:

Է

[51.] **Էդուիայ**։

[52.] **Էլիսպոնտոս**. Կելիպոլիայ ծովն։// (236բ)

[53.] **Էկէոս**. է այն ծովն ի Յագ Տէնիզ, որ ասի իտալացոց լեզուաւ Արշի-
փէլակոս. և թուրքերեն Ատալար Տէնիզի։

[54.] **Էնոս**. էնէզ։

[55.] **Էվվայիդա**։

[56.] **Էվրիմէտոն**. է անուն գետոյ ի գաւառին Պամփիլիոյ մերձ ի քաղաքն
Ատալիայի։

[57.] **Էվվիայ կամ Էվրիվպոս**. էջրիպոզ։

[58.] **Էքսամիլիոն**. վեց մղոնեան, և է ցամաք տէղին կղզւոյն Մոռայի,
որոց այլ շրջակայքն պատեալ էն ծովով։

Ը

[59.] **Ըսդուովելի**. է անուն կղզւոյ ի Ջերմակ ծովն մերձ ի Սագըզ, որ ռամ-
կորէն ասի Ագօբէլոս։

[60.] **Ըսպառդի**. է անուն քաղաքի ի կղզոջն Մոռայի։

[61.] **Ենովիքա**. Ճէնովական ազգի անունն է։

Թ

[62.] **Թէթղալիայ**. է անուն գաւառի, յորում են քաղաքն Ենի Շեհիր և
Թրհալա։

Ի

[63.] **Իբիտիոս**։

[64.] **Իբիուիայ**։

[65.] **Իբոմօնի**. համբերութիւն։

[66.] **Իդալուի**։

[67.] **Իլաուիոն Տաուիայ**։

[68.] **Իֆիլդոս**. տառ։

[69.] **Իսբինուլա**։

[70.] **Իսդոս**. է անուն մի յանուանցն Դունայ գիտոյն։

[71.] **Իսթմոս**. նեղուց ի մէջ երկուց ծովեզերաց // (237ա) կայացեալ ցա-
մաք նեղ և անձուկ։

[72.] **Իվերիայ**. Սպանիայ։

[73.] **Իտրոս**. քաղաք է սա յիտալիայ աշխարհի։

Լ

[74.] **Լակեդեմոնիայ**. է անուն գաւառի ի Մոռայի։

[75.] **Լաֆոննիայ**. նոյն է ընդ բառին Լակեդեմոնիայ։

[76.] **Լեզվոս**. Միտիլի կղզին է ի Ջերմակ ծովն։

[77.] **Աէվգղոայ.** է սա անուն տեղւոյ իրիք, ուր եղև մարտ լակեդեմոնաց-
ւոց ընդ Թեվայեցիս և յաղթեցին նոցա Թեվայեցիք:

[78.] **Աիդիայ.** է անուն գաւառի մերձ ի յԻզմիր:

[79.] **Աիկիայ.** է անուն գաւառին Մուղլայի, որ թուրքերէն ասի Մենթէլէ
վիլայէթի:

[80.] **Աիկուտիա.** ձինիվիզի երկիրն է:

[81.] **Աիմնոս.** Իլիմեա կըղզին:

[82.] **Աիսդրինայ:**

[83.] **Աիտեա.** է անուն գաւառին, յորում էն քաղաքն Ագ Հիսար և Մաղնի-
սա:

[84.] **Աուբատիայ:**

[85.] **Աօկօթէդիս.** այսինքն դէֆթէրտար, որ համարակալ:

[86.] **Աօնկօվարտիայ.** ռամկօրեն՝ **Աօմպարտիայ**, որոյ երևելի քաղաքն է
Մօնսօվա, յաշխարին Իտալիայ:

Խ

[88.] **Խարիտոն:**

[89.] **Խլումանի Խէլումէճ.** է անուն //²⁰ Խբերդի և տեղւոյ ի վւոջն (?)
Մոռայի՝ յանդիման կղզւոյն Զանթայի://(237բ)

[90.] **Խոխօբօլիս.** Իւսկիւտար:

Կ

[91.] **Կանոս.** Գանոս. մերձ ի Խօրա:

[92.] **Կապաղովկիայ.** Կեսարիոյ գաւառն:

[93.] **Կաֆա դանիքկան.** Քէֆէ քաղաք է ի Խոլմ:

[94.] **Կլայիճա**

[95.] **Կրիտ.** է անուն մէծի կղզւոյն Կիրիտոս:

[96.] **Կօռդինի.** է քաղաք ի կղզւոջն Կիրիտոս:

Հ

[97.] **Հին Իբիւոս.** ցամաքն Ռումելեան, որ մերձ է ի կըղզին Գորֆօլի:

Մ

[98.] **Մակնիսիայ.** Մաղնիսայ քաղաք:

[99.] **Մայինայ:**

[100.] **Մարքիոնայ:**

[101.] **Մէանտրոս.** է անուն գիտոյ ի սահմանս Գարաման էրէկտիսի:

[102.] **Մէթինոս:**

[103.] **Մէթոնի.** է անուն բերթի ի կղզւոջն Մոռայի և է ծովեզերեայ:

²⁰ Մի անվան տեղ բաց է թողնված:

[104.] Միսիայ. է անուն գաւառի՝ զոր մեր կոչիմք Միւսիայ:

[105.] Միրիանտրիոն. էտիրնէ դուռն է:

[106.] Միսիմվրիայ. քաղաք ծովեզերեայ ի Սեաւ ծովն ի վեր կոչս քան
զքաղաքն Ահեօլի. թուրքերեն Միսիվրէ:

[107.] Մօնէմվասիայ. է քաղաք իմն ի ցամաք կղզւոջն Մոռայի:

[108.] Մուզալոնայ. է անուն տոհմի:

[109.] Մօնտէֆէռադա:

[3]

[110.] Յելիսպոնտս. ծովն Պողազ Հիսարու:

[111.] Յէոլիս://(238ա)

[112.] Յէվր:

[113.] Յոնիա. գաւառն Իզմիրու:

[114.] Յօլէն:

[ն]

[115.] Նաւեագդոս. էչնէպախթի. է սա անուն քաղաքի:

Ո

[116.] Ոսկեդուռն. Խրիտի Բիլի. Եէտի Գուլէի դուռն:

[118.] Ունկարիայ. Մաճառիստան:

[119.] Ունկր. մաճառ:

Պ

[120.] Պորփիրաճին. է մականունն զարմի միոյ ի թագաւորացն յունաց:

[121.] Պօնտոս. Գարա Տէնիզ:

Ս

[122.] Սալմէնիքոն:

[123.] Սանթամարիա. է սա անուն քաղաքի ի ծայրին Իտալիոյ յանդիման
կղզւոյն Գօրֆօյի:

[124.] Սատրապութիւնք. նախարարութիւնք:

[125.] Սարքանոս:

[126.] Սէրվիայ. Սրֆիստան:

[127.] Սիակրօն:

[128.] Սիլիվրիայ. Սիլիվրի քաղաք է մօտ ի Ստամպոլ:

[129.] Սինոպ. քաղաք է ի ծովն Գարատէնիզու:

[130.] Սկիւթ. թաթար:

[131.] Սուզուպօլիս. Սիւզէպօլի ի Սեաւ ծովն քաղաք է ծովեզերեայ ի
ստորև, քան զԱհէօլի:

[132.] Սուրբ Սամանտս. Դօփ Գափուսի:

- [133.] Սուրբ Տիմիդրի. ի սարայի դրանց մինն է:
 [134.] Սպառզի. է սա քաղաք ի կղզւոջն Մոռայի:
 [135.] Սօսանորոս: //(238բ)
 [136.] Ստրադօբետարիօս. իշխան բանակի զօրաց:

Վ

- [137.] Վաղաքիս. է անուն պաշտօնի և պատուոյ. այսինքն՝ մանագի:
 [138.] Վալտահնոս. կոմս Ֆլօրէնտիայի:
 [139.] Վէրրիայ. Գարա Ֆէրիէ քաղաք մերձ ի Սելանիք:
 [140.] Վէքքոս.
 [141.] Վլաշեռնայ. Այազմայի եկեղեցին, որ ի Յայվան սարայըն:
 [142.] Վլաշիայ. Վլահ Մեմշէքէթի:
 [143.] Վլատիզլաոս. յատուկ անուն մարդոյ է:
 [144.] Վումէոոս:
 [145.] Վուքօլէօնոոս. Լիմանի անուն է մէրձ ի Գում Գափուն:
 [146.] Վոսդիցա. է անուն քաղաքի ի կղզւոջն Մոռայի, մէրձ ի Կորնթոս և է ծովեզերեայ:

Տ

- [147.] Տանտուոս:
 [148.] Տիբլօքիոնիոն. Պէշիկ Դաշ:
 [149.] Տօմադիոս:
 [150.] Տօմէսդիքոս. էր այն մեծ իշխօղն ի ժամանակս յունաց, որ Յիւսքիւտարու սկսեալ իշխէր յարևելս կոյս ամենայն քաղաքաց, որք էին ընդ իշխանութեամբ յունաց. իբրև Պէյլեր Պէյի:

Բ

- [151.] Բիկիու. Սելիվրի Գափուսի:

Յ

- [152.] Յամաք բլուր շուկային:

Փ

- [153.] Փայտեղուն. Քսիլօբօղա. Այվան Սարայ Գափուսի:
 [154.] Փոխիքիրիոս. աւագ գրիչ. պաշ քեսաթիպ. է բառ լատինական: //(239ա)
 [155.] Փոիգիայ. գաւառն Քիւթահիէի:
 [156.] Փսօմաթիայ. Սամաթիայ:

Ք

- [157.] Քաղալանք:

- [158.] Քաղաքուզինոս. ցեղի անուն, յորմէ մէն մի եկաց թագաւոր:
- [159.] Քաղէլոնիայ Սատանդի:
- [160.] Քաշալուիդա. է անուն բերդի ի Ռումելի:
- [161.] Քալիուպոլիս. Կելիպոլի:
- [162.] Քառէոս. եգիպտոս վրիպեալ ի բառէն Գահիրէ, որ է մականուն եգիպտոսի, զի ասի Մարրի Գահիրէ:
- [163.] Քասգոիոդի:
- [164.] Քարիա. է անուն գաւառի. թուրք Այտընելի:
- [165.] Քելլոն. կարծիմ թէ Քիլի է:
- [166.] Քէռադիոն Քոլբոս. եղջերային ծոց. և է սա ծոցն Ստամպոլու վասն ծամածուռ և ճղճղկեն գոլոյն ըստ նմանութեան եգեր եգին այսպէս անուանեալ է:
- [167.] Քէնէթադիայ.
- [168.] Քէնիւրէա. նաւահանգիստ է ի Մոռու մերձ ի Կորնթոս քաղաք:
- [169.] Քէրքիրա. է կղզին Գորֆոյի:
- [170.] Քիզիկոս. Քափու Տաղի:
- [171.] Քինիկոս. պալատ:
- [172.] Քիոս. Սագըզ Ատասը:
- [173.] Քիտոնիայ. քաղաք է ի կղզւոջն Կիրիտու, որ այժմ ասի Խանեա:
- [174.] Քոմնիոս. ցեղի անուն է թագաւորական, յորմէ ցէղէ էր և Կիո Մանուիլ թագաւորն:
- [175.] Քոձինոս:
- [176.] Քոնտառինոս:
- [177.] Քոնտոլոս:
- [178.] Քոնտոսդավլոս. գունդատապլ. կարծեմ թէ է միրախոս:

Օ

- [179.] Օէոլիտայ . է անուն գա//(239բ)ւառին Թեւկայի, մերձ ի յԱթենս և այս Թեւկա կոչի տաճկերէն Իսթեւէ:
- [180.] Օռէայ. Պալլք Պազար Գափուսի:
- [181.] Օռմիդրիոն:
- [182.] Օֆֆիքիոս. օճաքլը:

Ֆ

- [183.] Ֆիլանտրայ:
- [184.] Ֆիլատէլֆիայ. քաղաք է:
- [185.] Ֆիլօքոի :
- [186.] Ֆօքէա. Ֆոչա. մերձ ի յԻզմիր:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, Ձեռագիր հ^մ 9886:**
- Այվազեան Ա. Յ.,** Շար հայ կենսագրութեանց, Կ. Պոլիս, 1893:
- Ջուզասզյան Բ.,** Գէորգ Գպիր Պալատեցու կեանքի և գործունեութեան տարեգրութիւն, Երևան, 1994:
- Մնացականյան Աս.,** Հոմերոսի «Իլիական»-ի հայերեն առաջին նորահայտ թարգմանութիւնը, «Գրական թերթ», 1965, սեպտ. 24:
- Ճեմճեմյան Հ. Ս.,** Գէորգ Գպիր Տէր Յովհաննիսեան (Պալատեցի) եւ Մխիթարեանները, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1984, նույնը նաև՝ «Բազմավէպ», հ^մ 1-2, 3-4, 1982:
- Ջուզասզյան Բ.,** Պարսկերեն-հայերեն առաջին տպագիր բառարանը, ՀՍՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր», հ^մ 12, 1962:
- Կյուլեսերյան Բ. կթղ.,** Յուցակ ձեռագրաց Ղալաթիոյ ազգային մատենադարանի հայոց, Անթալիա, 1961:
- Գասպարյան Գ. Կ.,** Հայ բառարանագրութեան պատմութիւն, Երևան, 1968:
- Ակինյան Հ.,** Գեորգի Ֆրանցեսի Քրոնիկոնի հայերեն անտիպ թարգմանութիւնը, Բանբեր Մատենադարանի, հ^մ 3, Երևան, 1956:
- Տեր-Ստեփանյան Ա.,** Մելքիսեդեկ Կ. Պոլսեցու թարգմանչական գործունեութիւնը, Բանբեր Երևանի համալսարանի, Երևան, հ^մ 3(57), 1985:
- Բամպուքճյան Գ.,** Մատենագիտութիւն Պալատեցի Գէորգ Գպիր Տէր-Յովհաննէսեանի (1737-1812), (տե՛ս Հ. Ս. Ճեմճեմյան, Գէորգ Գպիր Տէր Յովհաննիսեան (Պալատեցի) և Մխիթարյանները, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1984:
- Գէորգ Գպիր,** Բառարան պարսկերէն, Կ. Պոլիս, 1826:
- Ամալյան Հ.,** Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձաններ, Երևան, 1966:
- Աղայան Էդ.,** Հայ լեզվաբանութեան պատմութիւն, հատոր 1-ին, Երևան, 1958:
- Աճառյան Հր.,** Պատմութիւն հայոց նոր գրականութեան, պրակ Ա, Նախիջևան, 1910:
- Աճառյան Հ.,** Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Ա, Երևան, 1942:
- Ջահուկյան Գ.,** О первых попытках применения сравнительного метода в истории армянского языкознания, «Տեղեկագիր», հ^մ 6, 1957:
- Եգանյան Օ.,** Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց, հ. Գ, Երևան, 2007:

